

Uenighetsfellesskap

– en inkluderende innfallsvinkel
til medborgerskap

Lars Laird Iversen

Særtrykk fra Dembra-publikasjon nr. 1

Uenighetsfellesskap

– en inkluderende innfallsvinkel til medborgerskap

Lars Laird Iversen

Det Teologiske Menighetsfakultetet

I denne artikkelen argumenterer Lars Laird Iversen for at uenighet er et godt utgangspunkt for læring, demokratisk samhandling og for å skape varige fellesskap. Artikkelen presenterer begrepet «uenighetsfellesskap», og forklarer hvorfor begrepet kan være et nyttig tankeverktøy for å bekjempe antisemittisme, rasisme og udemokratiske holdninger.

Laird Iversen tar for seg ulike nivåer: «uenighetsfellesskap» i nasjonal kontekst, på gruppenivå – som for eksempel i klasserommet, og på individnivå – der uenighet kan fremme kritisk tenkning.

HVA ER ET UENIGHETSFELLESSKAP, OG HVORFOR ER DET ET NYTTIG BEGREP?

Må vi være enige for å føle fellesskap med hverandre? Er enstemmige avgjørelser mer pålitelige? I denne artikkelen vil jeg argumentere for verdien av uenighet. Å håndtere uenighet godt er bra for læring, demokratisk samhandling og for å skape varige fellesskap. I norske skoler blir elever del av et klasseromsfellesskap og et skolefellesskap, samt at skolen skal åpne dører til et samfunnsfellesskap – på nasjonalt og globalt nivå (Iversen, 2014). Lærere og skoleledere kan vektlegge at disse fellesskapene rommer ulike folk, med ulike meninger og verdier. En slik vektlegging vil være en god beredskap mot antisemittisme, rasisme og udemokratiske holdninger. Hvorfor? Jo, et viktig kjennetegn for ulike former for rasisme er ideen om at indre egenskaper avhenger av gruppetilhørighet. Alternativet er en forståelse av at grupper ofte består av medlemmer som er uenige seg i mellom. Da blir det vanskeligere å etablere enkle, fordomsfulle og skjebnetunge tankeskjema der «vi» og «de» er iboende og grunnleggende ulike når det kommer til viktige, varige og moralsk ladede egenskaper. Hvis vi forstår at vi har mange «vi», og at det finnes mange «de», så er vi godt på vei. Både «vi» og «de» kan sees på uenighetsfellesskap. Denne innfallsvinkelen kan være en effektiv vaksine mot at ureflekterte fordommer og frykt kan vokse til idésystemer som legitimerer diskriminering.

Vi lever i en verden preget av globalisering. Mennesker, ideer og medier krysser grenser i stadig større hastighet. For 25 år siden, da internett var nytt og jernteppet gjennom Europa falt, tenkte mange at globaliseringen ville føre til at alle særpregede former for tilhørighet ville bli mindre viktig. Sterke følelser knyttet til nasjonale, religiøse, etniske og språklige forskjeller fremstod som levninger fra gamle dager, fremtiden kom til å bli global og

tolerant! Nå vet vi at globalisering også innebærer radikalisert religiøsitet og økt tilslutning til høyrepopulistisk fremmedfiendtlighet og ekskluderende nasjonalisme. Økt migrasjon fra hele verden har ført til at europeiske nasjonalstater er blitt mer synlig mangfoldige, og med dette mangfoldet kommer også problemer. Dessverre har disse problemene ofte blitt tolket som dype og varige verdikonflikter mellom ulike kulturer, religioner og sivilisasjoner. Under ligger en idé om at disse gruppene kjennetegnes av delte verdier, og at skillelinjene mellom ulike kulturer og religioner stort sett kan sees på som verdikonflikter. Når dette skjer, overvurderes enigheten innen gruppene, og likhetene på tvers av grupper undervurderes. Å se på uenighet i mangfoldige grupper som nettopp det, uenighet, kan hjelpe oss med ikke å falle i to grøfter. Den ene grøften er automatisk å tolke uenighet som et uttrykk for varige og dype kulturkollisjoner, og dermed se på konflikter som mer fastlåste og skjebnetunge enn nødvendig. Den andre grøften er en passiv toleranse, der vi unngår å vise uenighet fordi vi er redde for å såre eller krenke hverandre.

I denne artikkelen skal jeg presentere begrepet «uenighetsfellesskap» nærmere, og forklare hvorfor det er et nyttig tankeverktøy for å bekjempe antisemittisme, rasisme og udemokratiske holdninger. Artikkelen består av fem deler. Den første er denne introduksjonen. Her skal jeg klargjøre begrepet og redegjøre for hvordan begrepet ble til. Del to skal presentere «the bad guy» i min fortelling. Motsatsen til ideen om et uenighetsfellesskap er et utbredt tankemønster jeg kaller *retorikken om delte verdier*. Jeg skal vise hvordan denne retorikken kan se ut, at den er utbredt og hvorfor den er skadelig. I de tre gjenværende delene tar jeg for meg ulike nivåer av uenighetsfellesskap. Jeg starter i det store. Del tre handler om det nasjonale, om Norge som uenighetsfellesskap. Del fire handler om gruppen som

uenighetsfellesskap, og her er det nærliggende å bruke skolehverdagen og klasserommet som eksempel. Del fem handler om individet, og hvordan uenighet kan være en del av hvordan vi tenker og lærer.

Et uenighetsfellesskap er en gruppe mennesker med ulike meninger som deler en felles utfordring eller et felles problem. I sin mest idealtypiske form består uenighetsfellesskapet av folk som ikke har valgt sitt fellesskap, men har blitt kastet sammen på tilfeldig vis. På sitt mest idealtypiske er uenigheten også ureducerbar. Med det mener jeg at de har ulike meninger selv om de skulle være enige om fakta, og ikke misforstår hverandre. Et slikt helt idealtypisk uenighetsfellesskap finnes nok ikke – beskrivelsen er ment for å klargjøre hovedtrekkene ved ideen. Faktiske fellesskap er altså mer eller mindre i tråd med en slik beskrivelse. Det som kalles «offentlighet» i et velfungerende demokratisk land, vil være nokså nært et idealtypisk uenighetsfellesskap. En klasse i en offentlig skole vil også ha mange trekk av et slikt uenighetsfellesskap. Men selv fellesskap som tilsynelatende bryter med idealtypen kan, i praksis, ha mange fellestrekk med et uenighetsfellesskap. Et politisk parti, for eksempel, består av mennesker som har søkt sammen fordi de føler de deler en rekke politiske meninger. De er på mange måter et verdifellesskap i så måte. Men ofte er politiske partier internt uenige om detaljer eller strategier, og da vil mye av det vi kan si om uenighetsfellesskap, også gjelde for dem. En gruppe kan også ha kommet sammen på ikke-tilfeldig vis (for eksempel kan en gruppe folk som liker fotball, starte et fotballag), men bli et uenighetsfellesskap når de møter en utfordring som ikke har noe med deres felles utgangspunkt å gjøre. Vi kan se for oss at et etisk kontroversielt firma tilbyr å sponse fotballaget, for eksempel.

Jeg formulerte begrepet første gang etter at jeg hadde gjort klasseromsobservasjoner i religionsfaget i ungdomsskolen. I flere av timene var det lagt opp til diskusjoner om verdispørsmål. Når lærerne var fornøyd med disse timene, følte de at mange av elevene hadde bidratt med ærlige og modige innspill. De våget å stå frem med egne meninger, selv om de visste at andre var uenige. Samtidig var klassene åpenbart trygge fellesskap. Tryggheten fremstod som en forutsetning for bred uenighet, ikke som en motsats. Disse klassene var uenighetsfellesskap. Jo bedre fellesskap, jo lettere å vise frem uenighet.

Siden utviklet begrepet seg, ettersom det viste seg å være anvendelig også utenfor klasserommet. Det gav kimen til en innfallsvinkel til å forstå demokrati i kulturelt komplekse samfunn. Begrepet kan også benyttes på individnivå, men da mer som en metafor: Vi er alle små uenighetsfellesskap, og våre avgjørelser er ofte resultatet av en indre diskusjon. Noe av grunnen til at begrepet fremstår som nyttig, er at det utgjør en kontrast til en utbredt måte å tenke på forholdet mellom verdier og fellesskap på, nemlig ideen om at delte verdier utgjør samfunnets lim.

«THE BAD GUY» – RETORIKKEN OM DELTE VERDIER

Tanken om at en gruppes identitet og samhörighet er avhengig av delte verdier, er blitt utbredt de siste 30–40 årene. Jeg kaller dette for *retorikken om delte verdier*. Den er svært utbredt, både på tvers av land, politiske ståsteder og samfunnssektorer. La meg gi noen eksempler.

Reitangruppen, som eier REMA1000, har som mål å være Nordens fremste verdibaserte konsern. «Det er verdigrunnlagene som definerer, driver oss – som

er oss» (Reitan og Mathiesen, 2012). Reitangruppen er ikke alene. Når bedrifter skal på teambuilding for å skape en felles identitet, er det svært vanlig å forsøke å arbeide frem en felles forståelse av bedriftens såkalte kjerneverdier. Merk at dette ikke bare er for å avklare hvordan bedriften skal handle i fremtiden, men også for å finne ut av bedriftens *identitet*, og for å skape *tilhørighet* til bedriften blant dets ansatte.

I 1998 nedsatte daværende statsminister Kjell Magne Bondevik den såkalte Verdikommisjonen. Begrunnelsen var blant annet at «samfunnets kvalitet er avhengig av folkets moralske ryggrad – og at vi deler et sett av felles verdier og normer» (Bondevik, 1997). Ideen var at hvis nordmenn ble oppmerksomme på sine delte verdier, så ville disse også styrkes. Legg merke til at det kan fremstå som viktigere at verdiene er felles enn at de er gode. Det kan fremstå som om at de som bestilte Verdikommisjonen, så for seg at et slikt verdigrunnlag *egentlig* er der som en åre av gull, gjemt under slagg. Arbeidet skulle ikke handle om å bestemme eller bli enige om felles verdier, men nærmest avdekke dem og bringe dem frem i lyset. Det viste seg vanskelig. Verdikommisjonens avslutningsrapport konkluderte med at nordmenn ikke delte noen kjerneverdier i særlig grad. Derimot opplevde de at prosessene og debattene de hadde satt i gang og vært vitne til, var konstruktive og styrket engasjementet og sivilsamfunnet i ulike lokalmiljø.

I 2010 stod Fremskrittspartiets partileder Siv Jensen på talerstolen til landsmøtet. I talen lanserte hun begrepet «snikislamisering», og hun sa: «Norske verdier er under stadig sterkere press. Islamiseringen er i full gang» (Jensen, 2010). I stedet for å legge vekt på konkrete debatter, problemer og uenigheter nasjonaliserer Jensen verdibegrepet. Retorikken om delte verdier gjør at det som fremstår som den manglende norskheten, er det fremste problemet

med islamismen. Innenfor et uenighetsfellesskap vil en kritiker av islamismen måtte argumentere for hvorfor islamismens ulike standpunkt er forkastelige, ikke påpeke at de mangler norsk opphav.

Retorikken om delte verdier har dessverre også blitt en del av sentrale dokumenter for norsk skole og samfunn. Mandatet til utvalget som skulle utarbeide formålsparagrafen til skole og barnehage, var blant annet å «klargjøre de allmenne verdier som binder nasjonen sammen i et fellesskap» (Kunnskapsdepartementet, 2006). Utvalget, ledet av filosofen Inga Bostad, endte med en innstilling som foreslo en kort liste over verdier som skulle ligge til grunn for skolens virksomhet. De formulerte deretter hvordan disse verdiene kunne komme til uttrykk i ulike tradisjoner, med kristendommen og humanismen i en særstilling, men de nevnte også andre tros- og livssynstradisjoner, samt menneskerettighetene. Det er illustrerende for mitt poeng at debatten som fulgte, fokuserte lite på innholdet i de opplistede verdiene. Derimot fokuserte de mye på *hvor* verdiene hadde sitt opphav. Når Stortinget skulle behandle forslaget, gjorde de tilsynelatende små endringer i ordlyden til Bostadutvalget. Men de gjorde målrettede endringer for å knytte formålsparagrafen tettere på retorikken om delte verdier. I det endelige vedtaket er ikke skolens verdigrunnlag en liste med verdier, men «kristne og humanistiske verdier». De konkrete verdiene som Bostadutvalget hadde listet opp, ble redusert til eksempler på slike kristne og humanistiske verdier. Formuleringen om at disse verdiene også kan dukke opp i andre tradisjoner, ble også med. Slik ble skolens formålsparagraf mindre konkret når det kom til verdier, men mer tydelig når det kommer til identitet – og dermed mindre inkluderende.

Det er for øvrig illustrerende å se på hvordan begrunnelsen for at skolen skal undervise om verdier har endret seg fra 1974 (Iversen, 2012). Da skulle

skolen sørge for at elevene reflekterer over kristne verdier og anspore til handling. Innen 1990-tallet har begrunnelsen for verdiundervisning blitt utvidet. Skolens undervisning om verdier skal ikke bare hjelpe elevene i sine livsvalg, men hjelpe dem å forstå hvem de er og hvor de kommer fra. Det nye religionsfaget som ble opprettet i 1997, skulle undervise om alle verdensreligionene. Men begrunnelsen var ikke primært at alle elever burde lære om alle verdensreligionene fordi de kommer til å møte dem i løpet av livet. Nei, begrunnelsen var mer at de ulike minoritetene også måtte få støtte til egen identitetsutvikling i det nye religionsfaget. Dermed begynte ett nullsumspill som setter grupper opp mot hverandre, der anerkjennelse av minoritetsreligioner og livssyn måles i prosent av undervisningstid. I stedet for et fag der elever lærer om religioner som et viktig fenomen de må ha kjennskap til for å leve sammen med mennesker fra ulike religiøse tradisjoner, blir faget også til en politisk identitetskamp for å eie såkalte norske verdier (Iversen, 2012).

Grunnlovens paragraf 2 er også endret, og dermed mer preget av retorikken om delte verdier. Der Norge tidligere hadde en offentlig religion, har Norge nå et verdigrunnlag, som «forbliver vor kristne og humanistiske arv og tradisjon» (Lovdata 2016). Legg merke til at verdigrunnlaget er knyttet til et «vi» som ikke inkluderer mange minoriteter. Videre, så er skolens verdigrunnlag ikke definert med utgangspunkt i konkrete verdier, men derimot i arv og tradisjon. De konkrete verdiene er der kun som eksempler. Paragrafen er dårlig egnet til å gi verdimelessig rettledning, men den er godt egnet som identitetspolitisk markør. Denne dynamikken går igjen når retorikken om delte verdier utspiller seg.

Det er ikke rart at retorikken om delte verdier er populær blant politiske aktører som vil drive gruppeintern identitetsbygging. Det er et varmt språk om det gode som skaper følelser av fellesskap og likhet

internt, og gir inntrykk av forskjeller eksternt. Verdier fremstår som både varige, individuelle og viktige. Å knytte en gruppes selvforståelse til forestillingen om delte verdier gir emosjonell klangbunn til forestilte fellesskap. Det gjør også at utgruppene ikke fremstår som annerledes, men som bærere av annerledes verdier (og dermed dårligere verdier, ettersom vi jo ville byttet verdiståsted hvis vi ble overbevist om at et annet ståsted var bedre). Når disse verdiene forankres i religion, arv og tradisjon, er dette også et retorisk arbeid for å få fellesskapet til å fremstå som varig, naturlig – ja til og med evig eller gudgitt. Forestilte forskjeller mellom oss og dem fremstår dermed som mer varige, viktigere og mer skjebnetunge enn nødvendig.

SAMFUNNSNIVÅET: NORGE SOM UENIGHETSFELLESSKAP

Norge er et uenighetsfellesskap. I dette ligger det at det er en rekke mekanismer som kan lede til fellesskap, men at delte verdier om hva som utgjør det gode liv, ikke nødvendigvis er blant dem. For min egen del har jeg mange ting til felles med en ukjent nordmann i en by jeg aldri har besøkt (f.eks. Narvik eller Egersund). Språk, felles mediereferanser (NRK, TV2, VG, Dagbladet, m.m.), kanskje felles idrettsreferanser (langrennsskjendiser, fotballlandslaget), felles lovverk, felles institusjoner og felles flagg og nasjonalsang. Samtidig er det fullt mulig at jeg er rivende uenig med vedkommende i svært mange viktige verdispørsmål. Likeledes er det lett å se for seg at det finnes en rekke individer, kanskje i Sverige, Spania, Brasil eller Taiwan, som har svært like verdistandpunkt som meg. Jeg har kanskje en god del felles referanserammer gjennom en globalisert kultur – men ikke like rike, emosjonelle og kroppsliggjorte som mange av fellesskapsmarkørene med andre norske. Historiens gang har

ført til at nasjonalstaten rammer inn mange av de demokratiske avgjørelsene som angår oss. Dermed vil det sannsynligvis være slik at jeg deler politiske debatter med nordmannen jeg er uenig med, heller enn med det abstrakte fellesskapet av globale individer jeg har et verdifellesskap med. Det er ikke slik at norsk identitet eller tilhørighet forsvinner selv om vi tenker på norskhet som et uenighetsfellesskap heller enn et verdifellesskap.

Dembra handler om hvordan skolen kan motvirke rasisme, antisemittisme og udemokratiske holdninger. Et viktig aspekt av dette er hvordan skolen formidler ideer om medborgerskap og norskhet. De europeiske nasjonalstatene strever med en indre spenning mellom en historie der nasjonsbygging har skjedd på grunnlag av en idé om at ett folk har én stat. Dette folket kan defineres både politisk og etnisk/kulturelt. Jeg mener det er viktig at skolen bygger opp under en politisk forståelse av medborgerskap. I den grad det finnes en entydig majoritetsnorsk etnisitet og kultur, vil den være representert i demokratisk beslutningstaking, og er dermed viktig. Men den bør ikke være *grunnlaget* for demokratisk beslutningstaking. På sitt verste er retorikken om felles verdier lite mer enn et skalleskjul for en etnokulturell nasjonsforståelse, der majoritetsbefolkningen anses å ha en indre tilknytning til nasjonalstaten. Innenfor denne tankegangen er minoritetene ikke bare i et tallmessig mindretall, de forstås også som svakere knyttet til det norske per definisjon. Dermed er ideen om Norge som et uenighetsfellesskap, i tråd med Dembras formål.

En annen grunn til å tenke på uenighetsfellesskap som et svar på Dembras utfordringer, kan være at følelsen av redusert rom for reell uenighet og demokratisk innflytelse, og dermed en manglende følelse av å være i førersetet i eget liv, er en nøkkel til å forstå veksten av populistiske politiske bevegelser i Europa. Mange av disse populistiske bevegelsene

kan sies å representere skepsis til innvandring, en etnisk basert nasjonalisme og, i noen tilfeller, åpenlys rasisme og antisemittisme. Det kan være udemokratiske trekk i denne populistiske politikken. Samtidig etterlyser mange av velgerne som oppgir at de vil stemme på populistiske partier, *mer* og *dypere* demokrati. Følelsen av at Europas nåværende representative demokratier egentlig er elitestyrte systemer der «vanlige folks» liv og stemmer ikke teller, ser ut til å være en viktig del av misnøyen som nærer den populistiske politikken vekst de siste 30 årene. Når alle de sentrale politiske styringspartiene har minimale forskjeller når det kommer til sentrale økonomiske og institusjonelle spørsmål, blir spørsmål om kultur og identitet politisert. Ifølge Claudia Chwalisz' (2015) analyse, er løsningen ikke bare å lete etter det politiske *innholdet* som vil gjøre folk fornøyd. Den populistiske bølgen finnes både i en høyrevariant og en venstrevariant, ifølge Chwalisz. Hun hevder at politikken prosesser, dets form, ikke lenger rammer inn samfunnets uenigheter og debatter på en måte som gjør at folk føler seg representert eller hørt. Hun advarer mot identitetspolitiske svar på demokratiske problemer. Å forstå samfunnet som et uenighetsfellesskap er et skritt på veien for å løse noen av de utfordringene Chwalisz skisserer.

Kryssende konfliktlinjer

Den norske statsviteren Stein Rokkan stilte spørsmålet om hvorfor ulike politiske partier vokser frem i ulike demokratiske land (Rokkan mfl. 1987). Svaret hans var at partidannelse representerte ulike konfliktlinjer i et samfunn. Høyre og Arbeiderpartiet representerer konfliktlinjen arbeid – kapital. Senterpartiet synliggjør at det finnes en by-land-linje, Kristelig Folkeparti illustrerer at det finnes en politisk relevant konfliktlinje knyttet til religiøs motkultur, og

så videre. Demokratisk kvalitet avhenger ikke av antallet slike konfliktlinjer. Derimot er det et sunnhetstegn hvis disse konfliktlinjene krysser hverandre. Det er altså et faresignal hvis alle arbeidere bor på bygda og går i bedehuset, for å bruke eksempelet ovenfor. Da legger konfliktlinjene seg parallelt med hverandre, og motsetningene i samfunnet blir steile. I ytterste konsekvens ville alle saker dele befolkningen i de samme gruppene hver gang. «Oss» og «De» ville blitt svært adskilt fra hverandre. Landskapet for uenighet ville blitt fattig. Hvis disse aksene stort sett krysser hverandre, vil informasjon om hvor en person står i ett spørsmål, gi lite informasjon om hvor vedkommende står i de andre relevante spørsmålene. I så fall vil allierte skifte fra sak til sak. Meningsmotstandere rekker aldri å bli faste fiender fordi de godt kan være enige med deg når neste sak kommer opp.

Denne innfallsvinkelen har flere nyttige konsekvenser. For det første er det en viktig innsikt i hvordan beskrive et nasjonalt politisk fellesskap. Vi kan se for oss at et undervisningsopplegg skal gi elever eller nyankomne innvandrere oversikt over Norge. Ifølge Rokkan vil disse stå mye bedre rustet til å forstå norsk politikk, og å manøvrere i det politiske Norge, hvis de får oversikt over sentrale uenigheter, enn om de får oversikt over delte verdier. Eventuelle delte verdier vil være få, og gjerne så abstrakt formulert at de ikke ville gitt noen spesifikk kunnskap om Norge, fremfor for eksempel Sverige.

For det andre forholder denne fremgangsmåten seg til «oss» og «dem» på en fornuftig måte. Å forsøke å oppheve den tunge menneskelige tendensen til å dele verden inn i «oss» og «dem» er dømt til å ende i skuffelse. Denne innfallsvinkelen legger heller vekt på at vi tilhører mange «vi» og mange «de». Forhåpentligvis blir dermed ingen av dem dominerende og så skjebnetunge at uenighet blir til destruktiv konflikt. Hvis en debatt ukritisk fremmer

én konfliktlinje, og mer eller mindre gjennomtenkt gjør den til en dominerende akse for forskjellighet, så er det en invitasjon til å legge vekt på alternative konfliktlinjer som deler begge de opprinnelige sidene. Heller enn å viske ut forskjellene mellom grupper (for eksempel legge til grunn en «fargeblind» holdning til synlige minoriteter), så vil det være bedre å legge vekt på indre ulikhet hos både «oss» og «dem». Stilt overfor en uenighet der ulike religiøse syn står mot hverandre, er det best å legge vekt på at religioner er internt mangfoldige. Dette er en hjelp til å unngå to grøfter. Både en stigmatiserende essensialisering av det religiøse og en toleranse preget av berøringsangst er uheldige.

For det tredje kan poenget med kryssende konfliktlinjer lede oppmerksomheten vekk og over på nye mulige strategier for å redusere et problem. La oss si at Oslo preges av at aksene minoritet – majoritet, fattig – rik og øst – vest er blitt for parallelle. I så fall vil politikk som retter seg mot økonomisk utjevning og boligpolitikk, ha en langsiktig effekt på hvor dominerende minoritet – majoritetsaksen vil være i befolkningens følelse av byborgerskap.

Ytringsrommet

En annen konsekvens av å tenke på et nasjonalt demokrati som et uenighetsfellesskap, er at det bør være rom for å ytre de aller fleste meninger. Ytringsfriheten bør være svært vid når det kommer til innhold. Samtidig er det viktig at aktører som har relevant makt og innflytelse, legger til rette for at flest mulig føler seg trygge når de ytrer seg. Dette har ofte med ytringers form å gjøre. En offentlighet preget av hets, trusler og hatprat gjør ytringsrommet mindre. Dermed eksisterer det kanskje en mulig paradoksal situasjon: Jo mer frislepp av alle former for ytringer, jo mindre blir ytringsrommet. En måte å tenke på dette er å skille mellom frihet *fra* og frihet

til (eller negativ og positiv frihet). Frihet *fra* handler om å slippe begrensninger fra andre. Lovverk og sterke normer representerer dette. Frihet *til* handler om å ha evnen til og å føle seg berettiget eller bemektiget til å handle ut fra egne ønsker og verdier.

Ikke dermed sagt at den formelle ytringsfriheten skal begrenses, eller at det skal drives mer sensur eller selvpålagt skam for «feil» meninger. Selv om hovedtyngden i argumentasjonen min handler om å legge større vekt på positiv frihet, er også den negative friheten viktig. Poenget er altså ikke å snevre inn den negative friheten, men tenke mer kreativt på måter å styrke den positive friheten på. Her er skolen viktig. Opplæring og trening i sentrale sivile ferdigheter som muntlig og skriftlig argumentasjon, gjør skolen til en treningsarena for voksenalvets samfunnsdebatter, og den reelle arenaen for elever og læreres felles hverdagsliv. Å øve på sivil mot vil innebære å tørre å dele sitt ståsted og sine argumenter på en måte som kan nå andre – enten slik at andre kan bli overbevist, eller i det minste slik at andre kan få innsikt i og empati i nye verdensbilder. Dette kan det trenes på! Det kan også ferdigheter som trengs til å møte uenighet på konstruktivt vis, uten å havne i én av to grøfter: foraktfull avvisning og arroganse på den ene siden og den tilslørende berøringsangsten som kjenner seg misforstått toleranse på den andre siden.

Så hva kan gjøres? For det første bør «debattarkitekter» forsøke å få debatter til å henge sammen med konkrete praktiske avgjørelser. For det andre bør slike debattarkitekter forsøke å få praktikere i tale. Dette trenger ikke være «de manuelle», men det bør være de som arbeider med tema til daglig. Ofte er hverdagslivets kompleksiteter slik at svar og problemstillinger går på tvers av vante politiske pakkeløsninger. Dermed kan slik praktisk bakkekontakt skape flere kryssende konfliktlinjer. For det tredje bør debattarkitektene tenke gjennom

kombinasjonen av to elementer: Det ene er opplevelsen av umiddelbar samtale mellom debattanter, det andre er hastigheten i meningsutvekslingen. Dialogmøter, folkemøter og andre former for uenighetsfellesskap i en ansikt-til-ansikt-situasjon gjør ofte at de verste formene for hets og personangrep roer seg. Her er det høy grad av umiddelbarhet, og høy hastighet. Den klassiske avisdebatten kjenner seg av relativt liten opplevelse av umiddelbar samtale, og relativt lav hastighet i meningsutveksling. En kronikk er gjerne skrevet med et minstemål av ettertanke, og ved å veie sine ord i noen grad. Dette innebærer forhåpentligvis at de som ytrer seg, får bedre frem det de ønsker å formidle, heller enn at dette representerer selvsensur. En slik treghet i debatten kan faktisk ha sine fordeler. Så kan vi tenke på ulike formater, som kommentarfelt i nettaviser, eller debatter på sosiale medier, som bestående av ulike grader av nærhet på den ene siden og ulike hastigheter på den andre siden. Liten grad av nærhet og høy hastighet kjenner seg kanskje anonyme kommentarfelt – og dermed bør vi ikke være overrasket over at tonen her sjelden gir mulighet til gode uenighetsfellesskap. En konsekvens av ytringsfrihetsargumentene lagt frem her, er at i et fungerende uenighetsfellesskap er fokuset på å få til en størst mulig substansiell ytringsfrihet. Dette kan av og til innebære å legge noen begrensninger på den formelle ytringsfriheten, særlig når det kommer til *hvordan* ytringer fremmes.

Deltakende problemløsning

Claudia Chwalisz gir flere eksempler på hvordan aktiv deltakelse kan styrkes gjennom demokratisk nytenkning (Chwalisz, 2015, s. 61–92). Slike former for deltakende demokrati kan, på sitt beste, styrke samfunnets uenighetsfellesskap. Verden ser annerledes ut fra et hverdagsperspektiv enn det ser ut i

en ekspertanalyse. Gode demokratiske prosesser sørger for å samle inn den kunnskapen som er spredt i befolkningen, samt å gi mange følelsen av at avgjørelsen er «litt min». Det kan gi både bedre og mer forankrede beslutninger. Chwalisz analyserer ulike demokratiske nyvinninger i ulike land. De hun anser som vellykkede, kjennetegnes, slik jeg ser det, av tre elementer. For det første er de deliberative. De setter av tid til samtale, diskusjon, argumentasjon og idéutvikling. Her skiller de seg fra meningsmålinger. For det andre er de representative. Særlig er hun opptatt av at en gruppe tilfeldig utvalgte borgere er mye mer representative enn den politiske eliten befolkningen velger inn med fire års mellomrom. Dette er ikke mer radikalt enn at vi kjenner det igjen i domstolenes jurieordninger. For det tredje er de konkrete – fokusert på konkrete problemer. Et eksempel er borgerjurier. Borgere velges ut tilfeldig (eller ved hjelp av et vektet tilfeldig utvalg, for å sørge for at ulike folkegrupper er representert), de representerer bare seg selv, og tenker ikke på gjenvalg. De blir presentert med en problemstilling, de blir gitt tid sammen, og fagfolk er tilgjengelig for å gi kunnskap og informasjon – slik embetsverket er tilgjengelig for valgte politikere. Politikere plikter å behandle deres forslag, og rapportere på dem. I noen tilfeller er politikere forpliktet til å iverksette forslagene. Selv om ikke alle borgere er med på alle konkrete avgjørelser, er det viktig at folk føler at «folk som meg» var med på avgjørelsen. Det er også en viktig beredskap som ligger i at alle borgere kan bli innkalt. Det vil være en konkret oppgave for skolen å sette elevene i stand til å bidra i en slik borgerjurie, kanskje mer motiverende enn en passiv holdning om at politisk deltakelse er for spesielt interesserte.

Mer utstrakt bruk av lett tilgjengelige nettbaserte ressurser for deltakende høringsrunder er også en mulighet. Hvis en kommune eller stat skal

gjennomføre endringer, er det et stort forbedringspotensial for å la høringsrunder være utgangspunkt for et bredt uenighetsfellesskap. Det virker ansvarliggjørende å diskutere en reell avgjørelse med beslutningstakere. Dagens høringsystemer, inkludert folkemøter, virker for ofte som et spill for galleriet.

Deltakende, deliberative og problemløsende demokratiske prosesser er alle elementer som vil styrke et uenighetsfellesskap. En lukket samtale om abstrakte problemstillinger vil ofte resultere i lite fruktbare retoriske hanekamper.

GRUPPENIVÅET: KLASSEROMMET SOM UENIGHETSFELLESKAP

Begrepet om et uenighetsfellesskap oppstod i klasserommet. Skolen er en arena for å trene opp evnen til samarbeid, argumentasjon, lære mer om tema man utvikler en mening om, og å utvikle ens identitet og karakterstyrke som medborger. Det er også et godt eksempel på gruppedynamikker som oppstår i fellesskap som lever sammen, ansikt til ansikt. Her er det flere dynamikker som er annerledes enn det mer forestilte fellesskapet i en nasjonal offentlighet.

Det ligger dypt i oss mennesker at vi vil bli likt av andre. En viktig nøkkel til å forstå og forbedre dynamikken i klasseromsdiskusjoner handler om at alle deltakere ikke bare driver med argumentasjon, de driver også med selvpresentasjon. Ifølge den amerikanske juristen og samfunnsforskeren Cass Sunstein, er dette en viktig drivkraft i hvordan gruppedynamikk påvirker læring, tenkning og beslutninger (Sunstein, 2003; Sunstein, 2011). Han er særlig opptatt av at gruppedeltakere emosjonelt opplever enighet og konsensus som behagelig. Videre påpeker han hvordan grupper som består av enige folk, ofte ender opp med avgjørelser som er mer ekstreme enn snittet av medlemmenes

meninger. Ja, av og til kan en gruppediskusjon blant folk som er enige, føre til en avgjørelse som er mer ekstrem enn det noen av deltakerne ville ha gått inn for alene.

Hva er utfordringen? Ifølge Sunstein er den største utfordringen at gruppedeltakere sitter inne med informasjon de ikke deler med gruppa. Dette kan være rent praktisk informasjon, men det kan også være hva gruppedeltakeren føler om saken, eller ulike andre argumenter og ståsteder. Sunstein tenker at sosiale mekanismer i grupper fungerer som barrierer, som gir motstand mot at alle deler all sin informasjon. Barrierer er ikke det samme som faste hindre. Sunstein fremhever to viktige former for barrierer mot deltakelse. Det ene er informasjonsbarrierer, og det andre er statusbarrierer. Informasjonsbarrierer er når gruppedeltakeren tenker at «denne informasjonen har nok de andre allerede», eller «denne informasjonen er nok ikke relevant, da ville noen andre sagt det». Statusbarrierer er når folk tenker at andre vil tenke negativt om dem hvis de deler sin informasjon. Utfordringen for å la klasserommet bli et godt uenighetsfellesskap er altså å finne måter å senke disse barrierene på.

Den viktigste måten å senke disse barrierene på er langsiktig og godt sosialt pedagogisk arbeid. Å gjøre klassen til et trygt fellesskap som kjenner hverandre godt, og der elevene føler seg sikre på at de ikke vil bli erta eller hetset i etterkant, er et krevende og langsiktig arbeid, der arbeidende lærere er de fremste ekspertene. Jeg skal derfor heller bidra med noe som kanskje kan virke mindre intuitivt, og det er noen måter å tenke på som kan hjelpe til å skape god uenighetsfellesskap i grupper som ikke kjenner hverandre så godt ennå, eller som kan fungere som intervensjoner når læreren ønsker å rette oppmerksomheten mer direkte mot klassen som uenighetsfellesskap.

Jeg skal forsøke å peke på noen strategier for fungerende uenighetsfellesskap, men uten at jeg skal gi noen one-size-fits-all-ferdige opplegg.

Å skille mellom ytring og selvpresentasjon

Det første innspillet er å lete etter grep som skiller folks selvpresentasjon fra ytringen. Dette prinsippet kan få mange former. En måte er å dele ut standpunkter eller roller i forkant, og gjennomføre en diskusjon med utgangspunkt i standpunkt de ikke nødvendigvis selv har. Her er det verdt å merke seg at hvis det er snakk om tema der elevene ikke har brukt tid og refleksjon allerede, så blir ofte folk mer positivt innstilt til standpunktene de har blitt tildelt, så dette må gjøres med nennsomhet. Poenget er at hvis personer ikke knyttes til standpunktene og argumentasjonene de fremfører, kan ideene og argumentene undersøkes på en armlengdes avstand. I tillegg kan ferdigheter i debatt og argumentasjon øves opp i en situasjon der mindre står på spill for eleven rent statusmessig. En annen måte er å introdusere en «djevelens advokat». Hvis en gruppe er i ferd med å lande på en avgjørelse, kan det utpekes en djevelens advokat. Da er det vedkommendes oppgave å finne frem flest og best mulig argumenter mot gruppens foretrukne alternativ. Virker dette? Vel, det kommer an på hva man vil oppnå. Ifølge Cass Sunstein er det sjelden djevelens advokat klarer å få en gruppe til å endre mening. Derimot er det en annen teknikk som heter «red team», som er mer effektiv i så måte. Da finner man frem til de som faktisk er uenige med en nær-konsensus, setter dem sammen, og ber dem presentere sin case så godt de kan. Ifølge Sunstein er en slik rød gruppe mye mer effektiv enn djevelens advokat (Sunstein & Hastie, 2015). Men djevelens advokat kan ha andre fordeler. Det kan identifisere svake punkter i en plan som kan utbedres, og det kan forberede gruppen

på mulig motstand og motargumenter som vil komme når en avgjørelse settes ut i livet. I en klasseromssetting vil djevelens advokat kunne komme til å øke bredden på diskusjonen, se spørsmål fra flere vinkler og dermed bedre uenighetsfellesskapet.

Å skille idéproduksjon og idévurdering

En annen strategi for å bedre uenighetsfellesskapet er å skille idéproduksjon og idévurdering. Dette er kjernen i brainstormingteknikker. Utgangspunktet er at idéproduksjon og idévurdering er to forskjellige prosesser. Vanligvis kjører vi begge «programmene» samtidig og vurderer nye ideer fortløpende. Et aspekt av en slik vurdering er selvpresentasjon og sosial risiko. Resultat er en slags mental multitasking som er kognitivt krevende. Tanken bak brainstormingteknikker er at begge disse prosessene vil bli mer effektive hvis vi kun gjør én ting av gangen. Det vanligste er å skille de to prosessene i tid. Først en ja-fase, så en vurderingsfase. Men det går også an å dele en gruppe i to og la den ene halvparten finne på nye ideer, og så la den andre halvparten velge ut de tre beste ideene. Noe av poenget er bevisst å oppsøke flest mulig argumenter både for og imot et standpunkt. Ved å gå for kvantitet heller enn kvalitet senkes terskelen for å bidra, og kreativiteten kan ofte øke. Så kan man heller vurdere kvaliteten i bidragene på et senere tidspunkt. Noe av gevinsten kommer fra at slike øvelser også vil svekke båndet mellom selvpresentasjon og ytring. Samtidig er det også en gevinst i å redusere den kognitive multitasking som kjennetegner vår autopilot.

Normer for samhandling

Den tredje strategien for å bedre uenighetsfellesskapet på gruppenivå er å drive undervisning rettet

mot normer for samhandling. Koblingen til uenighetsfellesskapet er at en felles forståelse av *formen* en gruppe ønsker at diskusjon og uenighet skal ha, vil påvirke i hvor stor grad uenigheter blir løftet frem. I neste omgang vil det kunne påvirke i hvor stor grad uenigheten kan bli konstruktiv. Her finnes det mange muligheter. En mulig innfallsvinkel er å undervise om, og sammenligne, Arne Næss' saklighetsnormer (Næss, 1975) med Berit Ås' hersketeknikker (Ås, 1979). Dette er verktøy som kan brukes når elever skal diskutere offentlig samtale, ytringsfrihet eller lignende tema – og som definitivt også er relevante for klassens egne diskusjoner. Et slikt opplegg kunne munne ut i en prosess der elevene forsøker å formulere oppdaterte samhandlingsnormer tilpasset egen situasjon.

Næss' saklighetsnormer har som utgangspunkt at slike normer er en hjelp til å komme frem til utsagn som er både holdbare og relevante. Hvis en debattant forsøker å svarte den andre debattanten, spør Næss om dette er relevant for saken som diskuteres?

Ås' hersketeknikker er skrevet noe senere, og tar utgangspunkt i at menn (og kanskje andre privilegerte grupper) ofte bruker usaklige og diskriminerende midler for å holde motstand på en armlengdes avstand. Dette trenger ikke være bevisst, men det er ofte reelt. Der Næss vil oppnå saklighet og innsikt, vil Ås oppnå rettferdighet og verdighet for kvinner (og vi kan legge til andre undertrykte grupper). Et godt utgangspunkt for diskusjonen er om dette til syvende og sist dreier seg om det samme, eller om de ulike verktøyene vil føre til ulike uenighetsfellesskap hvis de blir iverksatt. Undervisning som tar utgangspunkt i ideen om uenighetsfellesskap, burde fremme evnen til kritisk tenkning og dermed trene opp evnen til å gjenkjenne og motvirke usakligheter og hersketeknikker.

Arne Næss' saklighetsnormer

1. Unngå tendensiøst utenomsnakk

Eksempler: personkarakteristikker, påstander om motpartens motiver, årsaksforklaringer til argument.

2. Unngå tendensiøse gjengivelser

Gjengivelsen må være nøytral med tanke på stridsspørsmål.

3. Unngå tendensiøs flertydighet

Flertydigheten gjør at argumentet kan tilpasses kritikken.

4. Unngå tendensiøs bruk av stråmenn

Dette vil si å tillegge motstanders standpunkt et innhold han ikke står inne for.

5. Unngå tendensiøse originalfremstillinger

Informasjon som legges frem, må ikke være usann, ufullstendig, skjev og/eller holde tilbake relevant informasjon.

6. Unngå tendensiøse tilberedelser av innlegg

Eksempler: ironi, sarkasme, skjellsord, overdrivelser eller trusler.

Berit Ås' hersketeknikker

1. Om usynliggjøring

Usynliggjøring foregår når kvinner blir bortglemt, forbigått eller «overkjørt». Usynliggjøring fratar kvinner selvfølelsen og minner dem om at de er mindre verdt – at de er uviktige og betydningsløse.

2. Om latterliggjøring

Latterliggjøring foregår når kvinners innsats

blir hånet, ledd av eller sammenlignet med dyreatferd; for eksempel høns og gjess, når kvinner sies å være spesielt hysteriske, får vite at de bare er seksuelt interessante eller blir karakterisert som utspekulerte hekser. Alt er betegnelser som vanligvis ikke brukes om menns reaksjoner.

3. Om tilbakeholdelse av informasjon

Tilbakeholdelse av informasjon foregår når menn, som en selvfølgelighet, henvender seg til andre menn, og kvinner ikke gis informasjon om viktige saker på arbeidsplassen eller i det politiske livet.

4. Om fordømmelse uansett hva du gjør

Teknikken brukes overfor alle en har fordommer mot: Unge kvinner blir ofte beskyldt for å være utfordrende kledd og derfor skyld i voldtekt og overgrep.

På den annen side beskyldes de for å være prispne og umodne når mannlige venner ikke synes de ser lekke nok ut når de blir bedt ut på bar! Småbarnsmødre er egoistiske hvis de tar seg jobb og ikke er hjemme hos barna, men er de hjemmeværende, så anklages de for ikke å arbeide og gjøre sin samfunnsplikt.

Du straffes både for det du gjør og det du ikke gjør.

5. Om påføring av skyld og skam

Påføring av skyld og skam skjer gjennom latterliggjøring, ydmykkelser, blottstilling og ærekrenking. Det skjer når kvinner får høre at de ikke er dyktige og ansvarlige nok, selv om anledningen kan være:

- at de tenker og handler annerledes enn menn gjør.
- at de ikke har kunnet skaffe den informasjon som menn behersker.

Noen vil se en selvmotsigelse i dette. Er ikke slike normer basert på verdier, og vil ikke en gruppe med et slikt normsett utgjøre et verdifelleskap fremfor et uenighetsfelleskap? Dette kan åpne opp en større diskusjon om forholdet mellom normer, regler og verdier. Én ting er at individer kan holde tilbake sitt egentlige ståsted når det ikke er anerkjent. En annen innfallsvinkel er at felles regler, som trafikkregler, er en pragmatisk fellesordning som ikke gjenspeiler delte verdier av den typen «dypere» verdier som blir brukt i retorikken om delte verdier. En tredje innfallsvinkel kan være å skille mellom substansielle verdier og prosessverdier, og si at et uenighetsfelleskap dreier seg om uenighet om substansielle verdier. Jeg anerkjenner at det kan være gråsoner her. Ytringsfrihet, for eksempel, er nok både prosessverdi og substansiell verdi for mange. Hvordan man diskuterer med hverandre har jo også å gjøre med substansielle verdier som respekt og verdighet. Allikevel tenker jeg at det pragmatisk sett er et nyttig skille. Det vil ofte være situasjoner der folk er uenige om politiske eller moralske spørsmål, men kan bli enige om gode måter å diskutere dette på. En slik tommelfingerregel kan suppleres med mer presise verktøy for unntakene. Hvis hets, mobbing, vold eller trusler er en del av bildet, må den særskilte kompetansen som finnes om dette i skolens nettverk, brukes. Da går vi ut over rammene jeg diskuterer i denne artikkelen.

INDIVIDET SOM UENIGHETSFELLESSKAP

En av styrkene ved å tenke på våre grupper som uenighetsfelleskap – enten de er små eller store – er at det er en måte å tenke på som gir bra med rom for hvordan vi mennesker faktisk er bygd sammen, hvordan vi lærer, hvordan vi er kreative og hvordan vi bygger vår identitet og karakter. Vi har ulike roller i hverdagen, med ulike forventninger knyttet til seg. Vi er flerstemmige vesener som ikke alltid har entydige svar. Vi lever mye av livet på emosjonell, kognitiv og kroppslig autopilot, men vi er i stand til å stoppe opp og reflektere, vurdere og endre kurs. Kahneman kaller autopiloten vår for «system 1» og vårt mer reflekterende og saktegående beslutnings-takingsmodus for «system 2» (Kahneman, 2011). Mange av tipsene og analysene i denne teksten hviler på antakelsen at vi tar bedre avgjørelser hvis vi stopper opp og engasjerer system 2. Verdien av uenighet for individet ligger ofte i at manglende konsensus kan hjelpe oss å skru av autopiloten, og gi våre egne og vår samtalepartners tanker, følelser og argumenter vår fulle oppmerksomhet. Dette er krevende, for vår autopilot plasserer ofte alle som er uenige med oss, i «dem»-båsen, og «deres» meninger ser autopiloten gjerne bort ifra. Men vi kan altså øve oss i å overprøve autopiloten når den tar snarveier som gjør vår verden mindre, mer fordomsfull og begrenset. Vi kan øve opp vårt indre uenighetsfelleskap, vi kan skape gode nok fellesskap for trygg meningsutveksling i gruppene vi deltar i til daglig. Vi kan starte å gjøre nasjonale demokratiske fellesskap mer inkluderende og mer løsningsorienterte ved å tenke på dem som uenighetsfelleskap. I skolen er alle tre nivåene av uenighetsfelleskap relevante.

Referanser

- Bondevik, Kjell Magne (1997). *Redegjørelse i Stortinget om verdikommisjonens arbeid*.
- Chwalisz, Claudia (2015). *The Populist Signal*. London: Rowman & Littlefield.
- Iversen, Lars Laird (2012). *Learning to be Norwegian: A Case Study of Identity Management in Religious Education in Norway*. Münster: Waxmann.
- Iversen, Lars Laird (2014). *Uenighetsfelleskap: Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jensen, Siv (2010). *Islamisering pågår for fullt*. nrk.no.
- Kahneman, Daniel (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kunnskapsdepartementet (2006). *Mandat for utvalget for gjennomgang av formålet med opplæringen og formål for barnehagen*.
- Norges Grunnlov (2016). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17>.
- Næss, Arne (1975). *En del elementære logiske emner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Reitan, Odd & Mathisen, Kathrine Bjerke (2012). *Hvis jeg var president*. Oslo: Aschehoug.
- Rokkan, Stein, Alldén, Lars & Hagtvet, Bernt (1987). *Stat, nasjon, klasse: essays i politisk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sunstein, Cass R. (2003). *Why Societies Need Dissent*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Sunstein, Cass R. (2011). *Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Sunstein, Cass R. & Hastie, Reid (2015). *Wiser: Getting Beyond Groupthink to Make Groups Smarter*. Boston, Mass.: Harvard Business Review Press.
- Ås, Berit (1979). *De fem hersketeknikker*. København: Juristforbundets Forlag.

OM DEMBRA

Dembra er et kompetanseutviklingstilbud som bistår skoler i arbeidet med å skape inkluderende fellesskap og å forebygge fordommer og gruppefiendtlighet. Dembra støtter skoler i arbeidet med forestillinger om «de andre» blant lærere og elever – fra fordommer og fremmedfrykt til rasisme, antisemittisme og ekstremisme.

Sentrale prinsipper for arbeidet er demokrati og deltakelse, kritisk tenking og interkulturell kompetanse. Dembra følger skoler gjennom et skoleår og skal bidra til bevisstgjøring og styrking av blant annet skolens planer og undervisningspraksis basert på den enkelte skoles lokale kontekst, ressurser og utfordringer.

DETTE HEFTET

Denne publikasjonen er et produkt av Dembra-konferansen som ble arrangert i Oslo i oktober 2015. Konferansen var en åpen fagkonferanse som rettet seg mot skoleeiere, skoleledere, lærerutdannere, lærere, minoritetsrådgivere, og alle som er interessert i hvordan gruppefiendtlighet og antidemokratiske holdninger kan forebygges og møtes i skolen.

Bidragene i dette heftet tar opp forskjellige aspekter ved demokrati- og interkulturell læring, slik som normkritikk, uenighetsfellesskap og læring om, for og gjennom demokrati. Med dette heftet ønsker Dembra å bidra til en diskusjon om faglige perspektiver på demokrati og forebygging av gruppefiendtlighet i skolen.